

“ŞİİRİ BİLİME UYGULAMAK” YAHUT SÜNBUZADE VEHBİ’NİN HİKMET ANLAYIŞI VE İLİMLERE BAKIŞI

İrfan GÖRKAŞ*

Özet

Sünbülzade (1718-1809), bir Osmanlı şair düşünürüdür. Maraşlıdır ve 18. yüzyılda yaşamıştır. Müderrislik, kadılık, elçilik görevleri yapmış, yazdığı şiirsel sözlükleri yanında Nabi geleneğini sürdürmesi ile tanınmaktadır. Şairimizin felsefeye olan ilgisi, felsefeye meşguliyeti düşünce dünyamızda bilinmemektedir. İşte bu çalışma düşünürün bu yönüne odaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle bu yazıda düşünürümüzün hikmet anlayışı ve ilimlere bakışı ele alınacaktır. Çünkü yazar bizzat felsefe okuduğunu, keyif aldığını, bir süre felsefi öğreti peşinde gittiğini söylemektedir. İkinci olarak o bir ‘ulema’ ve ‘şuara’ ailesinden gelmektedir. Kütüphanelerde, onun adını taşıyan kalam ve mantıkla ilgili bir eser bulunmaktadır. Ayrıca o, felsefenin ahlak disiplini alanında, ancak penname geleneğinde Lutfiyye adıyla bir esere sahip bulunmaktadır. Şair-düşünürümüz, hikmete ve ilimlere bakışını bu çalışmada ortaya koymaktadır. Onun bu eseri, bu açıdan iki kısımda değerlendirilebilir. Birincisi ilim/felsefe anlayışı ve sınıflaması, ikincisi ahlak düşüncesi. Birincisini ele alan yazımız üç bölümden oluşmaktadır. Sünbülzade’nin kimliği, felsefe ilgisi ve bilimlerle ilgili eseri, üçüncü olarak hikmet anlayışı ve ilimlere bakışı. Diğer bir ifadeyle şairimizin felsefe geleneğimiz içerisindeki yeri belirtilen başlıklar altında belirlenmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sünbülzade, felsefe, şiir, bilimler, ahlak, bilim sınıflaması.

“APPLYING POETRY TO THE SCIENCES” OR SUNBULZADE’S PHILOSOPHY UNDERSTANDING AND VIEW TO SCIENCES

Abstract

Sunbulzade (1718-1809) is an Ottoman poet-thinker. He is from Maras and lives in 18th century. He was müderris, Qadı and delegate. He is known by his poetic dictionaries and continuing the tradition of Nabi. His concern about the philosophy and his Works on the philosophy are not known in the world of thought. This research focuses on this aspect of the thinker. In other words, his wisdom understanding (hikmah) and the view of science (ilim) will be discussed. Because the author claims that he studied philosophy, took pleasure in studying it and followed the philosophical discipline (öğreti). Moreover he is from an ‘ulama’ and of ‘şuara’ family. In the libraries, we can find a work of him about kalam and logic. Furthermore, he has a book on ethics discipline called “Lutfiyye”. The poet-thinker presents his views on hikmah and the science by this work. His work can be evaluated in two parts. First one is his understanding and classification of sciences/philosophy and the second one is his thought of ethics. This study dealing with the first part consists of three sections. They are Sumbulzade’s identity and his philosophical concern, his work about the science and his understanding of hikmah and view of sciences. In other words, his place on our philosophical tradition is specified under these sections.

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü, irfangorkas@yahoo.com

Keywords: Sunbulzade, philosophy, poetry, sciences, classification of sciences.

Sünbülzade'nin Kimliği

Düşünce tarihimizde iki Sünbülzade vardır. Dede ve torun. Bazen “sümbülzade” şeklinde de kullanılabilen “sünbülzade”,¹ bir aile adı olarak Maraşlıdır. Ailede yetişen iki ‘Sünbülzade Mehmet’in aralarındaki fark, torunun ‘Vehbi’ adına sahip olmasıdır. Bizim yazımız, ‘Vehbi’ adına sahip olan torun Sünbülzade’yi (d. 1133/1718 - ö. 1809) konu almaktadır. Dede Sünbülzade Maraş müftülerindendir ve torunu Maraşlı bilgin Saçaklızâde (ö. 1809) ile çağdaştır.² Aile ulema niteliğine ilaveten ‘şairlik’leriyle ünlenmişlerdir. Şairimizin babası Râşid Efendi böyledir.

Torun Sünbülzade, ilk tahsilini Maraş’ta yaptıktan sonra İstanbul’a gelir. İstanbul’daki eğitim hayatı ve kadılık mesleği hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak şairimiz 1175/1761’lerde İstanbul’dadır. Bir beytinde medresede, ‘ders-i Müntehâ’ okuttuğunu belirtmektedir. 1761 tarihi ile himayedarlarından Reisülküttab Raif Efendi’nin Sakız’a sürülmesi tarihi olan 1190/1776 esas alınırsa, 15 yıl bürokraside bulunur. Kadılık yapar. Sonra geçim sıkıntısına düşer. 7 yıl bekler. Sadrazam Hamit Paşa’nın ilgisiyle 1197/1783’de eski görevlerinden üç derece üst rütbe ile tekrar kadılığa atanır.³ Kadılık görevi, 1204/1790’da azledilinceye kadar yedi yıl sürer. Sonra üçüncü kez tekrar görev alır. Emekli olduktan sonra, yaşı 90’ı geçmiş olduğu halde İstanbul’da, 29 Nisan 1809’da, 14 Rebiülevvel 1224’te vefat eder, Edirnekapı dışına gömülür.⁴ Sünbülzâde Vehbî Efendi, 8 Osmanlı padişahının devrini idrak eder. Böylece şairimizin üç yönü öne çıkar. Müderrisliği, kadılığı ve şair-düşünürlüğü, yani felsefeye olan ilgisi. Bizim yazımızın odaklandığı konu, üçüncüsüne, yani felsefeye duyduğu ilgidir.

Sünbülzade'nin Felsefe İlgisi ve Bilimlerle İlgili Eseri

Şair-düşünürümüz felsefeye olan ilgisini, *Lütfiyye* adlı eserinde ifade etmektedir.

Felekiyyat u tabiiyyatı/İnfial u kem u keyfiyyatı/

Okuyup ben dahi keyf itmiş idüm/Felsefî meslekine gitmiş idüm⁵

¹ bk. Ahmet Yenikale, *Sünbülzade Vehbi Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-yayın, 2012, s. 3.

² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1338, II, s. 237.

³ Sünbülzade Vehbi, *Tuhfe*, N. Külekçi ve T. Karabey, s. 10.

⁴ Sünbülzade Vehbi, *Tuhfe*, N. Külekçi ve T. Karabey, s. 14.

⁵ bk. S. A. Beyzadeoğlu, *Lütfiyye*, s. 48, 49.

Yine bir beytinde “Her sözün aslını idrak eyle/Zihnüni dağdağadan pak eyle” diyerek ‘sözün aslını idrak’ çabasında olduğunu belirtir. Çünkü ona göre “Nice bilgiç geçinen âkiller” “bildiğin-bilmediğin” nakletmektedirler.⁶

Sünbülzade hakkında yapılan çalışmalar, şairimize ait olmak üzere *Münşeât*, *Ikdü'l-cümân*'dan bir kısmının tercümesi,⁷ *Divan*,^{8,9} *Tuhfe-i Vehbî* (Farsça-Türkçe sözlük), *Nuhbe-i Vehbî* (Arapça-Türkçe sözlük), *Şevkengîz*¹⁰ ve *Lütfiyye*¹¹ olmak üzere yedi eserinin adını vermektedirler. Kütüphane yazma kataloglarında ise onlara ilaveten üç eser adının varlığı görülmektedir. Ancak onlardan birisi Dede Sünbülzade'ye ve fıkıh disiplinine aittir. Diğer ikisi ise *Hâşiye alâ tehzîbi'l-mantık ve'l-keîâm*¹² ile *İzah-ı Şahidi*'dir.¹³ Birinci eser, şairimizin felsefeyle ilgisini gösteren bir eserdir, ancak katalogların söylediğinin aksine eserde ‘vehbi’ adı bulunmamaktadır. Şairimizin bilimlerden söz ettiği tek eseri, bildiğimiz kadarıyla *Lutfiyye*'dir ve eser oğlu Lutfullah için kaleme alınmıştır. Yani eser, tedkik eserlere göre nasihatnâme türündedir, 1181 beyitlik bir mesnevîdir. 1205/1791 yılında kaleme alınmıştır. 1253/1837'de Bulak matbaası, Mısır'da basılmıştır.¹⁴ Sünbülzade eserini şu sözlerle tanıtmaktadır.

“Anla kim bu yazılan güftarı/Ekseri tecrübemün âsârı”

Gayriler böyle de kayık yazamaz/Yazsa da asra muvafık yazamaz

Fehm idüb kadrini vicdanunda/Hırz-ı can eyleyesin yanunda

Sana bu pak nasihat benden/İsterüm tutmağa himmet senden

PENDÜMİ itme sakın mahv u heba/Dime kim laf-ı nasihatçı baba”¹⁵

Eser Sünbülzade'nin doksan yıllık tecrübelerini içermektedir, ‘asra muvafık’ yazılmış bir eserdir ve o bir *Pendname*'dir. Sünbülzade şiirinde geçen ‘pend’ kavramını, kendi

⁶ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, S. A. Beyzadeoğlu s. 72.

⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1338: II, 236.

⁸ Sünbülzade Vehbi, *Tuhfe*, N. Külekçi ve T. Karabey, s. 20.

⁹ Ahmet Yenikale, *Sünbülzade Vehbi Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-yayın, 2012, s. 7.

¹⁰ Ahmet Yenikale, *Sünbülzade Vehbi Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı e-yayın, 2012, s. 3.

¹¹ 1289 tarihli nüsha için bk. *Lütfiyye-i Vehbi*, Vezirhanı Matbaası, 1289, s. 233-288.

¹² bk. Sünbülzade Vehbi, *Hâşiye alâ tehzîbi'l-mantık ve'l-keîâm*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, no. 67 Saf 283/3, 30a-78a yaprak.

¹³ Sünbülzade Vehbi, *İzah-ı Şahidi* Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, no. 43 Ze 311, Yaprak 25.

¹⁴ Sünbülzade Vehbi, *Tuhfe*, N. Külekçi ve T. Karabey, s. 20.

¹⁵ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, Süreyya A. Beyzadeoğlu, MEB, İstanbul 2004, s. 6.

sözlüğünde ‘nasihat’ olarak çevirmekte,¹⁶ *Lütfiyye*’de Nabi’nin *Pend-i Hayriye*’sinden sitayişle söz etmekte ve eserini ilimler sistemi içerisinde ‘*fenn-i ahlak*’ olarak ifade etmektedir.¹⁷

“Fenn-i ahlakda çokdur telif/Nazm u nesr üzre olunmuş tasnif

Lik Nabi-i dakika-dânun/Yani ol pir-i sühan-pirânun

Pend-i Hayriyesidür pür ma’nî/Dime yazmış nice malayanî

Ben de yazdum sana bu muhtasarı/Hazır itdüm ne ise mahazarı”,

beyitlerinde ise eserini bir ‘muhtasar’¹⁸ olarak ifade etmektedir. Netice itibariyle bizim yazı konumuzu, şairimizin bu eserindeki *hikmet anlayışı ve bilimlere bakışı* oluşturmaktadır.

Şiiri Bilime Uygulamak Yahut Şiir Biçimli Hikmet

Şiirin bilimle ilişkisi, tarihsel açıdan felsefi etkinliğin ortaya çıkışına kadar geriye götürülebilir ve bu ilişki iki açıdan ifade edilebilir. Birincisi biçim, ikincisi konu. Biçim olarak şiir, bir tabii ki ‘vezinli söz’dür ve biçimin içeriği önemlidir. Konu olarak şiir ise Aristoteles’in üç ilim sınıfından birisidir. Yani düşünce tarihinde görülen şiir-bilim ilişkisinden birincisi şiir içinde felsefeyi, ikincisi felsefe içinde şiiri ifade etmektedir.

Düşünürümüz Sümbülzade, bir şairdir, şiir yazmaktadır. Yani şairimiz, şiir-felsefe ilişkisinin iki vechesiyle de ilgili görünmektedir. Bir taraftan o, şiir üzerine düşünürken diğer taraftan ‘biçimli söz’ ortaya koymaya çalışmaktadır. Yine o, ‘bilimle (ulum)’ ilgilenmekte, ikincisini sonuncuya tatbik ederek yaptığını ‘şiiri bilime uygulamak (şi’rini eyleye ilm’e tatbik)’¹⁹ şeklinde ifade etmektedir. O hâlde sorabiliriz. Acaba şiir nedir? Sümbülzade ‘şiiri bilime uygulamak’la neyi kastetmektedir?

İlk sorumuzu Aristocu bir terimle cevaplamak gerekirse, Sümbülzade’nin şiiri, selefi Nabi ve onun eseri *Hayriyye’si* birlikte dikkate alındığında o bir taklittir. Bu açıdan şairimiz Aristotelesçi bir şiir anlayışına sahiptir, diyebiliriz. Ancak Aristo’nun estetik anlayışının Platon’a dayandığını, Platon’un şiiri *İon*’da ve *Devlet*’inde ele aldığını biliyoruz. Yani şiir ona göre bir sanat olarak taklittir ama mahiyeti itibariyle ‘tanrısal ilham’dır ve ‘haz’za yöneliktir. Şair kutsaldır, kanatlıdır ve elçidir.²⁰ İlham ise *Devlet*’in 10.bölümünde bir yansımadır.

¹⁶ Sümbülzade Vehbi, *Tuhfe*, N. Külekçi ve T. Karabey, Erzurum 1990, s. 61, 17. şiir, 6. beyt.

¹⁷ Sümbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, S. A. Beyzadeoğlu, s. 42.

¹⁸ Sümbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, S. A. Beyzadeoğlu, s. 42.

¹⁹ bk. Sümbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, S. A. Beyzadeoğlu, s. 73.

²⁰ Ayrıca bk. Metin Cengiz, *Platon ve Aristoteles’te Şiir Düşüncesi*, İstanbul 2012, s. 17, 21, 23, 32.

Yansımanın metaforu ‘ayna’dır.²¹ Sünbülzade’nin *felsefeye/bilime uyguladığı şiir (nazım) biçimini*, bir yayından ödünç alarak²² ve Aristoteles’in bilim (episteme) sınıflamasında yer alan ‘poetik bilim’ini²³ de hatırla/y/t/arak, ‘şiiresel düşünme biçimi’ yahut ‘şiir biçimli düşünce’ kavramıyla ifade edebiliriz. Kavram bu anlamıyla tabii ki bir sözdür. Sözü kullanan (şair), onu, ya şiir (nazım), ya nesir biçiminde ortaya koymaktadır. Onun türleri, dizelerin ölçüsüne göre yapılabildiği gibi dizeler halinde tıbbı, doğaya, vb. konulara göre de yapılabilir. Dolayısıyla o, bir sanattır. Bu bağlamda Aristoteles eserinde, Homeros ile Empedokles’in adına yer vermektedir.²⁴ O hâlde ‘şiiresel düşünme biçimi’, ‘şiir formunda düşünceyi ve düşünce formunda şiiri’ içermektedir. Konusu bakımından birincisi felsefedir, ikincisi şiirdir. Form ise yüklemdir yahut konuya ilave olandır, ama Aristoteles açısından her ikisi (madde ve form) her zaman birlikte var olmaktadır. Bu anlamda Sünbülzade’nin eseri *Lütfiyye*, bilime uygulanmış formdur (şiir biçimli felsefe) ve ‘şiiresel biçimli bir telif’ tarzını ifade etmektedir. Tatar’a göre Osmanlı düşüncesinde bu telif tarzı geleneğinin kurucusu Yunus Emre’dir. Ancak aralarındaki fark, Yunus Emre ‘vahdet-i vücud’u konu olarak işlerken şairimiz Sünbülzade ‘ilmi/felsefeyi’ ve ‘ahlakı’ ‘şiiresel biçim’de işlemektedir. Şairimiz bu hususu “*Şi’rini eyleye ilme tatbik/Bile mefhum-ı maani-i dakik*” beytiyle, ‘kavramların ince anlamlarını bilmek, ortaya koymak’ şeklinde ifade etmektedir.²⁵ Bu ifade, aynı zamanda şairimizin şiir tanımıdır. Yani şair, biçim olarak şiiri ilime/felsefeye uygulamaktadır. Amacı ise ‘ince anlamlara sahip kavramları’ elde etmek ve onları şiir biçimli olarak yeniden ortaya koymak, ‘eşyayı şiir formuyla bilmek’tir. Şiiresel biçimli eşya bilgisi, Sünbülzade’nin şiiresel hikmetidir. Bu bakımdan Sünbülzade’nin ilme uygulanmış şiiri, ‘nesirsel hikemiyat’tan farklıdır. Sünbülzade, bu uygulama için Platon’un ve İslam tasavvufunun ayna yöntemini çağrıştıran bir ifadeyle, tatbik öncesinde, “ayinesine safvet vermek”ten söz etmekte, okuyucudan ‘*maani-yi dakik*’ için öz aynasının parlatılmasını istemektedir, çünkü özün parlatılması neticesinde şairimize göre ‘*yeni/taze-mana*’ sineye kendiliğinden akıp gelecektir (Yani safvet virüb ayinesine/Bikr-i manayı çeker sinesine).²⁶ Sünbülzade’nin iddiasına bakılırsa *Lütfiyye*, işte bu tür yöntemle ortaya konmuş bir eserdir. Yine şair, epeyce bir zaman dünyayı dolaştıktan, nice gizli anlamlara ulaştıktan, birçok iyi insanların yakını (mahrem) olduktan, birçok işte görevlendirilip çalıştıktan, halkın gizlediklerine

²¹ bk. Platon, *Devlet*, çev. Hüseyin Demirhan, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2002, s. 361-396.

²² Burhanettin Tatar, “Doğumunun 770. Yıldönümünde Yunus Emre’de Şiiresel Düşünme Biçimi”, *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu*, ed. H. Bayram Başer, İstanbul 2010, s. 68-71.

²³ bk. Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996, s. 293.

²⁴ Aristoteles, *Poetika*, çev. Bircan Çınar, Ankara 2010, s. 20

²⁵ bk. Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, S. A. Beyzadeoğlu, s. 73.

²⁶ bk. Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, S. A. Beyzadeoğlu, s. 73.

vakıf olduktan, zamanın tavırlarına dikkat edip sayısız hallerden ibret aldıktan sonra eserini yazmıştır. Bu anlamda Sünbülzade, asrının kıdemli bir süvarisi (köhne süvâr-ı asrum), asrının işlerine vâkıf (vâkıf-ı şive-i kâr-ı asrum) bir kişisidir. Bu haliyle şairimiz, artık eşyayı ve anlamını bilendir.²⁷ Yani şair-düşünürdür.

Sünbülzade'nin bilime uygulanmış şiiri, edebiyat araştırmacıları tarafından, 'hikemî şiir' olarak ifade edilir. Sünbülzade'nin hikemî şiirindeki yeni anlam (bıkr-i mana), 'ilim'dir, diğer adıyla 'hikmet/felsefe'dir. Araştırmacılar tarafından 'hikemî şiir'in yâhut 'hikemiyyât'ın Osmanlı düşüncesindeki kurucusu, Nabi olarak kabul edilmekte,²⁸ tarzın 'bilgi vermek' ve 'nasihat etmek' gibi pratik (didaktik-talimî) amaçlı olduğu ifade edilmektedir. Tartışmalardan anladığımız kadarıyla hikemî şiir yahut 'şiir biçimli hikmet', öncelikle 'hikmetli söz söylemek'tir. Söylemde açıklık, anlaşılabilirlik ve sadelik söz konusudur. Çünkü o, bir milletin ortak dehasının ürünüdür. Bu bakımdan bir dünya görüşüdür. Bu tarz Feridüddin Attar'la başlamış, Fuzulî ve Bağdatlı Ruhî'de sürmüştür, Nabi ile doruğa çıkarak esas kimliğine kavuşmuştur.²⁹ Şiirimiz Sünbülzade de Nabi'nin ardıdır. Nihat Sami Banarlı'ya göre bu tarz 'fikri fikir olarak söyleme' tarzıdır ve şiirde *büyük bir değişimdir (inkılâp)*.³⁰ Düşüncenin anlatımında 'muğlak biçimi (sebk-i Hindî)' terk etmek, düşüncüyü bir takım söz ve sanatlarla süslemeden, fikri fikir olarak ifade etme biçimini seçmektir. Yani değişim, şiirsel düşüncede, 17.yüzyılda makbul ve yaygın olan düşüncenin muğlak ıstıraplı anlatım biçiminden (sebk-i Hindî),³¹ anlaşılır ilmî/hikemî anlatımına geçiştir. İslam düşünce tarihi açısından bu geçiş, bir bakıma İbn Bacce'nin mütevahhid önerisini ve tavrını çağrıştırmaktadır. Yani 'anlaşılması zorlaştırılmış bir anlatımdan anlaşılır bir hikmet önerisi veya tavrına' geçiş olarak görünmektedir. Bu anlaşılır hikmet tavrı/önerisi, 19.yüzyıl Türk düşüncesinde temel ve tümel bir tavra dönüşecektir. Çünkü Nabi, aynı zamanda 'köhne dâstânlar'dan, 'efsane-i Mecnun ve Leyla'dan usandığını söyleyerek bir 'eski (köhne, köhen)' eleştirisi yapmaktadır.³² Şiiri bilime uygulama tarzı, Nabi'den önce cılızdır (sızıntı), ama Nabi ve Sünbülzade ile birlikte bir 'çığır'a

²⁷ "Yani çok nesneyi a'la bilirüm/Gizli ma'naları ra'nâ bilirüm" bk. Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 166.

²⁸ bk. Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü*, Kitabevi, İstanbul 1996.

²⁹ bk. Abdülkadir Erkal, *Divan Şiiri Poetikası (17. Yüzyıl)*, Birleşik, Ankara 2009, s. 252.

³⁰ Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971, C. II, s. 670.

³¹ Bedîî üslup da denilen Sebk-i hindi'nin nitelikleri için şunlar söylenilebilir: Zengin ve dakik hayallerin ifadesi, ıstırap ve elemin yoğun terennümü, soyut kavramların somut kavramlarla birleştirilerek ifadesi, karşıt kavramların bir araya getirilmesi, paradoksal imajların oluşturulması, lafza değil anlama önem verilmesi, muhayyilenin en üst seviyede kullanılması, mübalağa sanatının kullanılmasıdır. bk. Abdülkadir Erkal, *Divan Şiiri Poetikası (17. Yüzyıl)*, s. 90-91, 199-200.

³² bk. Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü*, s. 90, 91, 92, 94, 95.

dönüşmüştür. Nabi'nin bu alandaki tesiri, 18.asrın başından sonuna kadar, bir iki şair hariç, bütün şairlerde kendisini gösterir.³³

Araştırmacılara göre Nabi'nin şiir biçimli hikmeti, ‘berceste’,³⁴ ‘bıkr’, ‘taze’, ‘hoş’, ‘hüsn’, ‘nev’, gibi kavramlarla anlatılır. Onun şiirsel düşünme biçimi, ‘hakikat’a ve ‘ahlak/nasihat’a dayalıdır, irşada yöneliktir. Şiir, bir yüzüyle ‘anlam (mana)’, diğer yüzüyle ‘söz’dür (lafız). Nabi ‘mana ve lafız’ kanatlı/yüzüyle şiirsel düşünme biçimini, ‘murg-ı mananın pervaz eylemesi’ olarak ifade etmektedir.³⁵

Şiirsel hikmeti anlaşılır dille ifadesi geleneğinin mümessili Nabi, *Hayriyye*’de şair-düşünür için “Tâir-i şiir” kavramını kullanmaktadır. Şair-düşünür, diğer adıyla ‘şiir-kuşu (tâir-i şîr)’, ‘lafız’ ve ‘mana’ kanatlarıyla ‘biçimli güzel bir söz (hüsn-i kelim-ı mevzun)’ ortaya koymakta, anlamları (mani) Türkî dilde tertiplemektedir. Dil anlamında onun iki kanadını iki dil, yani Arapça ve Farsça oluşturmaktadır. Bu iki dil, onun aletidir. İki kanat ve iki araçla anlam, şiir formunda bir hakikat olarak ortaya çıkar. Form, hakikate ilave güzelliştir. Bu demektir ki şiir, hakikat güzelliği kazanmış ‘mana’dır. Çünkü şiirde amaç, anlamdır (mana). Bu bakımdan şiir, Nabi için ‘yeni şiirdir (taze mazmun)’. Biçimli yeni şiir (taze mazmun), filozof olmayan şairin (şâir-i hâm) kadim şiirinde olmayan şeydir. Çünkü yeni şiir, yüksek-yüce (pakize) anlamlardır. Bu bakımdan o, gaybtır, gaybtadır. O nedenle şiir, iki kanatlı şiir kuşunun (tâir-i şiir) ulaştığı ‘yeni anlam’dır, ‘irfan’dır, ‘hikmet’tir. Bu anlamda Nabi, Şiir güllüğünün (gülşen) ve İnşa bahçesinin yağın hikmet yağmuruyla (âb-ı hikmet) dolduğunu, şairliğin bu anlamıyla bir ‘bilgi üretme yolu (meşreb-i irfan)’ olduğunu belirtmektedir.³⁶ Bu anlayış, Kâtip Çelebi’nin sınıfladığı iki bilgi yönteminden birisidir. Yani keşf/sezgi. Bu anlamda Nabi’nin hikmeti, açıktır ki bir ‘şiir içinde ortaya çıkan keşfi hikmet’idir.

Sünbülzade’nin İlim-Hikmet Anlayışı

Sünbülzade’nin *Lütfiyyesi*, ilim-felsefe ve ahlak olmak üzere iki konuya sahiptir. Biz burada eserin ilim/felsefe yönüyle ilgilenecek ahlakla ilgili yönünü diğer çalışmalara bırakacağız. Hemen belirtelim ki *Lütfiye*’nin ilim/felsefe ile ilgili ilk konusu ‘bilgi’dir. Sünbülzade’nin başlığı, *Der Fezail-i İlm-i Şerif* adını taşımaktadır. Bu bağlamda diğer iki

³³ Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü*, s. 28. Onun geleneğini sürdüren şairler, şair Sabit, Raşid, Arpaeminizade Sami, Seyyid Vehbi, Şanizade Ata, Koca Ragıp Paşa, Yenişehirli Belig vb.

³⁴ Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü*, s. 30.

³⁵ “Lafızsız eyleyemez murg-i ma’ânî pervâz” Dize için bk. Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü*, s. 49, 50, 52.

³⁶ bk. Yusuf Nabi, “Matlab-ı hüsn-i kelim-ı mevzun”, *Hayriyye, haz.*, İskender Pala, Kapı Yayınları, İstanbul 2009, s. 200, 201 ve 204, 205.

başlığı, *Der sebab-i takdim-i bahs-i ilm ile Der ulum-i nafia*'dır. Ona göre *yükselmenin sebebi* (*sebeb-i rifat*) bilgidir (ilm ü irfan). Bilen (âlim) olmak, en büyük devlettir. Çünkü Âdem sahip olduğu bilgiyi ortaya koyunca bütün melekler suskunlaşmış (mülzem), bilginler bilgileri sebebiyle nebilerin varisleri olmuşlardır. O halde bilgi, büyük bir veraset, büyük bir zenginliktir. Sünbülzade klasik felsefenin 'yetkinlik' kavramını kullanmaz. Onun yerine yükselme (rifat)' kavramını tercih eder. Birlikte ifade etmek gerekirse Sünbülzade için bilgi, yetkinliğin/ yükselmenin birinci nedenidir. İnsanı yetkinliğe götüren ikinci şey, 'mal'dır. Ancak Sünbülzade'ye göre mal ile bilgi (ilm) eşit değildir. Çünkü zenginler, bir anda iflas edebilirler. Bu tecrübe edilen bir durumdur. Ayrıca malın çok düşmanı vardır, yolunu bekleyenleri çoktur. İlim ise böyle değildir. Bilginler mal açısından hüsrana düşmüş farz edilir, ama sermayeleri ilim olduğu için eksiklik, noksanlık bulmazlar. Dünya ateşte yakılır, ilim yakılmaz. Tufan kopsa ilim suya gark olmaz. Hâkim ve vali ilmi zorla alamaz. İlim meydanda kalsa hırsız çalamaz. Mal gibi telef olmaz, mahvolur diye korkulmaz. Âlim âlemde birçok eser bırakır, ahirete ise ilimle yaptığı ameliyle birlikte gider.

Sünbülzade, ilmin ayrıntısı (tafsil) çoktur, dedikten sonra ayrıntılar için okuyucuyu, tabii ki oğlunu, Fahrettin Razi'ye yönlendirir. Onun bilginin tafsilatını yazdığını, okuyup araştırılabileceğini, çünkü burada hepsini anlatamayacağını, hadis ve tefsirin de ilmin özelliklerini göstereceğini belirtir. Sözün kısası Sünbülzade'ye göre ilmin evveli gayrettir (sa'y), sonu ise sezgidir (mevhibe). İlim, insana yaratıcısından bir bağıştır (hibe).

Sünbülzade, ilmin insan yetkinliğinde ve eserindeki önceliğini iki şeyle açıklar. Birincisi, ilim mükerrem bir rütbe'dir. İkincisi, ilim güzel ahlakın ilkesidir (maye-i hüsn-i ahlak). Bu iki nedenle Sünbülzade, ilim konusunu eserinde önceler (takdim-i bahs-i ilm). Sünbülzade'nin ilmi önceleme sinin temel sebebi (asl-ı meram) ise 'faydalı ilmin (ilm-i nâfi)' neler olduğunu anlatmaktır. Bu bakımdan şairimiz, yararıcıdır. Faydalı ilimler ise ancak pratikle (amel) kalıcı olur, mahvolup gitmezler. O nedenle ilim ve amel birdir.³⁷

Sünbülzade, hikmet anlayışını eserinin girişinde *Der İlm-i Hikmet* başlığı altında³⁸ insanı anlatarak ortaya koyar. "Hamd o Hallak'a kıldı ihsan/Bir avuç toprağa şekl-i insan." "Hem idüb layık-ı hüsn-i takvim/Akl ile ilm ile itdi tekrîm" beyitlere bakılırsa insan, bir şiiire benzer, yani insan insan şekli kazanmış topraktır. Onun 'şekl'i, artık güzel bir yapıdır (hüsn-i takvîm). İnsanı insan kılan nitelikler, 'akıl ve bilgi'dir. Yani Sünbülzade'ye göre akıl,

³⁷ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 44, 45, 46.

³⁸ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s., 48, 49.

Yaratıcı’nın (Hallâk) insana verdiği üç şeyden (ihsan) birisidir. Birincisi *insan formu* (*şekl-i insan*), ikincisi *akıl*, üçüncüsü *ilim*’dir. Bu ihsanları Sünbülzade yetkinlik (hüsni-takvim) olarak ifade eder. Son iki ihsan (akıl ve ilim) ise, insanı hayvan cinsinden (güruh-ı hayvan) ayırır ki onların tümel adı ‘nutk’ur.

Sünbülzade, özne için ‘kâbil’ kavramını kullanır. Kâbil, iki anlamı içerir. Birincisi *kabul etme yeteneği*, ikincisi bu *yeteneğin sahibi*, yani özneyi. Bir yetenek olarak kâbil, insanın ‘bilme (ilim) ve yazma (kitabet)’ yeteneğidir. Özne olarak kâbil, bu iki yeteneğe sahip insandır. Aslında Sünbülzade kâbil kavramı üzerinden, ‘kuvve ve fiil’ olarak ‘akıl ve ilim’ kavramlarını ifade etmeye çalışmaktadır. Yani bilme ve yazma yeteneğiyle ulaşılan fikrî yetkinliğe sahip (sahib-i rüşd ve dirayet) öznedir kâbil.

Sünbülzade, Yaratıcı’nın, insanın yetkinliğini tamamlamak (ikmâl) için peygamberler gönderdiğini belirtir. Onlar, sapıklıktan (dalalet) kurtuluncaya kadar insana doğru yolu (râh-ı savab) göstermişlerdir. Böylece onlar bir zincir (silsile) oluşturmuşlar, zinciri Ahmed-i Muhtar tamamlamıştır. Çünkü zinciri tamamlayan son halka, âlemi hakikate ulaştırmıştır. Onun ulaştırdığı bu hakikat, tek doğru yoldur (togrı sebil), apaçık bir dindir (din-i mübin). Hakikati ortaya koyan öznedir (resul) ve O, güzel ahlakın tezahür yeridir (mazhar-ı ahlak-ı hasen). Güzel ahlakın (müstahsen) formudur (suret) ve pratiğidir (siret). O bu yolda çok gayret etmiş, tebliğ görevini (rüsüm-ı tebliğ) yerine getirmiştir. O, milletlerin hepsinin hakikat rehberi ve kurtarıcısı (hâdi-i beraya-yı ümem) olmuştur. Âlemi baştanbaşa aydınlığıyla doldurmuştur. O halde bizim kurtuluşumuz bunlardır.³⁹

Sünbülzade, iki hikmetten söz eder. Birincisi ‘Allah’ın hikmeti (hikmet-i Rabb-i Mûteâl), ikincisi filozofların (hükema) sözlerinde yer alan hikmet. Bu ayırım yukarıda işaret ettiğimiz gibi Kâtip Çelebi’nin ayırımıdır. Sünbülzade’ye göre birinci anlamda hikmeti ortaya koyanlar peygamberlerdir. İkinci anlamdaki hikmet ise akla uygun görünür ama ekseriyetle birinci anlamdaki hikmete (nakl) muhaliftir. İkinci anlamda hikmetin bütün burhanları hiçbir vesikaya dayanmamaktadır. Birinci anlamda hikmet, ‘Hâlık’ın hikmeti’dir ve onu mahlûk bilemeyecektir. O nedenle onu, ne ‘sahib-i Kanun’, yani İbn Sina bilebilir, ne Aristo, ne Eflatun (Felatun) anlayabilir. Filozofları kelamcılar reddetmiştir. Bunların hepsi *Şerh-i Mevakıf*’ta görülebilir. “Göresin *Şerh-i Mevakıf*’da tamam/Redd ider anları hep ehl-i kelam”⁴⁰ Yazarımız adını belirtmese de Sünbülzade’nin *Şerh-i Mevakıf*’tan kastı açıktır ki Cürcanî’dir. Böylece

³⁹ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 38, 39.

⁴⁰ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 49.

Sünbülzade hikmet karşısında ikinci anlamda geleneksel kelamcı tutumu (Gazali-Razi-Cürcani) benimsediğini ortaya koymuş olur. Yani Sünbülzade'nin hikmet anlayışının zeminini, İbn Sinacı 'metafizik' değil Razici 'kelam' oluşturur. Zaten Kelamcılar, Sünbülzade'nin öncülerinden (eslaf) birisidir. "Sakın *eslâfa* ta'n itme"⁴¹ sözü onun öncüleriyle ilgili bir dizesidir. Selefî anlamında Sünbülzade, üç fikir geleneğinden söz eder. Bunlar filozoflar (hükema), kelamcılar ve sufilerdir (sufiyye). Sünbülzade felsefe yerine genellikle 'hikmet'i kullanır.⁴²

Sünbülzade kendi çizgisini, eserinin sonunda (hâtîme) ortaya koymakta, oğlundan/okuyucudan, eserine ilaveten onları okuması istemektedir. Sünbülzade'nin belirttiğimiz çizgide iki eserden söz eder. *İhya-yı ulumi'd-din* ve *Ahlak-ı Alaî. Ahlak-ı Alaî* ise Sünbülzade'ye göre *Ahlak-ı Nasırî*'nin anlamını içermektedir.⁴³ Böylece Sünbülzade, Kınalızade'yi yani ahlak geleneğini, bir diğer selefi olarak belirlemektedir. Böylece onun iki selefi, İbn Sina-Gazzali (Kelamî felsefe), İbn Sina-Tusi-Kınalızade (ahlak) geleneği olarak ortaya çıkar. Ancak Sünbülzade'nin selefleri bunlarla sınırlı değildir. Onun selefleri arasında 'imam, ihya, Hazreti Muhyiddin ve *Fusus* ile *Fütuhat*' kavramlarıyla kendilerine atıfta bulunduğu 'Gazzali ve Muhyiddin İbn Arabî' çizgisi de vardır. Şu sözleri böyledir.

"Yazdı *İhya-yı ulum*'unda İmam/Sana keşf itmiş idim anı tamam

"Sakın *eslâfa* ta'n itme/Mutaassıb revişinde gitme

"Eyleme tahtie-i kavli-i *Fusus*/İstilahat ola şayd mahsus

Hiç yakışmaz hele ehl-i dine/İftira Hazreti Muhyiddin'e

Gör *Fütuhat*'ımı kim ol nihrir/Nice esrar ider anda tahrir"⁴⁴

Sünbülzade'nin bir diğer selefi, yayıncıları tarafından "hukema-yı şuara-yı Osmaniye'den olarak tanıtılan, yukarıda hikmet anlayışından kısaca söz ettiğimiz Hayriyye yazarı Nabi vardır.⁴⁵ Şairimiz selefi sufiiyyeyi, 'ehl-i tahkik olarak niteler.⁴⁶ Şairimizin ifade ettiği ehl-i tahkik çerçevesinde, Sünbülzade öncesinde Kâtip Çelebi'yi, Sünbülzade sonrasında ise Ziya Paşa'nın Nabi temelli yaptığı 'ehl-i tahkik şairler' tasnifini⁴⁷ hatırlamak gerekmektedir.

⁴¹ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 62.

⁴² bk. Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 48, 49.

⁴³ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 165.

⁴⁴ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 62, 63.

⁴⁵ bk. Nabi, *Hayriyye*, Matbaa-i Ebuzziya, konstantiniyye 1307, s. 1, 3.

⁴⁶ "Kavm-i sufiiyyedir ehl-i tahkik/Dil-i safileri derya-yı amik". bk. Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 62, 63.

⁴⁷ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 42.

Netice itibariyle Sünbülzade'nin hikmet anlayışının kaynaklarını (eslaf), felsefî/ilim düşünce (İbn Sina-Tusi-Kınalızade/hükema çizgisi), kelimî düşünce (Gazzalî-Razi-Cürcanî kelimî çizgisi) tasavvufî düşünce (Gazzalî-İbn Arabî çizgisi) ve şiir biçimli hikmet (Pendname/hikemiyat-Nabî çizgisi) olmak üzere dört çizgide ifade edebiliriz. Ancak Osmanlı düşüncesinde felsefe ve kelâmın iç içeliği dikkate alınırsa, onun düşünce zeminini orijinal adıyla ‘ilm-i ilahî’ oluşturduğunu ifade edebiliriz. Çünkü ilm-i ilahîyi, Katip Çelebi'nin kaynaklarından Osmanlı düşünce tarihçisi Taşköprüzade, “dört mertebeli varlığı (vücut)” ele alan bir ilim/hikmet olarak tanımlar. Varlık, bütün eşyayı içeren tümel kavramdır. Varlık ya dış dünyadadır (a'yân), ya zihindedir (ezhân), ya sözdendir (ibare) veya yazıdadır (kitabe). Hakiki ilimler ise dış dünyadaki varlığı inceleyen ilimlerdir.⁴⁸

Sünbülzade'nin İlimlere Bakışı

Sünbülzade, son sözlerinde (hitam), eserini yazdıktan sonra onu tekrar gözden geçiremediğini, yeniden düzenleyemediğini açıklamaktadır. Yani Sünbülzade eserinde yer alan ilimlere hangi amaçlarla ve hangi nedenlerle yer verdiğini, hangi eseri kaynak aldığını bildirmemektedir. Buna mukabil şair-düşünürümüz teori ve pratik ilimlerde birlik olduğunu, elinde ilimlerin sınıflamasına (tertib-i ulum) dair bir eser olduğunu söylemekte, ama adını vermemektedir. O nedenle şairimizin eseri, bilimlere bakışını tespit etmek bakımından biraz dağınıktır. Bu bakımdan Sünbülzade'nin ilimler tasnifine girmek, yazımızın boyutunu aşmayı getirecektir. Şu kadar ifade edebiliriz ki Osmanlı bilim tasnifinde, sözgelimi Kâtip Çelebi'nin tasnifinde Taşköprüzade'nin, Taşköprüzade'nin bilim tasnifi temelinde Razi ile İbn Sina'nın olduğunu⁴⁹ biliyoruz. Çelebi ilimleri aklî-naklî yahut teorik-pozitif olarak, Taşköprüzade ise “ulum-i şer'iyeye” ile buna bitişen “ulum-i arabîyye” yanında Yunan vs. milletlerden alınan “ulum-i acemiye” olarak ikiye ayırmaktadır. Sünbülzade'nin eserinde benzer ikili bir ayırımı varlığını görebiliriz. İlimleri ‘fayda’ temelinde sınıflayan şairimizin *Şer'î İlimleri, Tefsir, Hadis Ve Usul İlimleri*dir. Buna göre tefsir, hadis ve usul ilimleri, insanı cennete ulaştırması bakımından yararlı ilimlerdir. Aynı şekilde sayısız cevherler bulunan bir diğer yararlı ilim, *İlm-i ebdan*, diğer adıyla *İlm-i Tıp*'tır. Bu açıdan bu iki ilim, yani fıkıh ve tıp, Sünbülzade'ye göre ikiz kardeşler (tev'em), ama yarar açısından tıp, fıkıhtan daha öncedir. Çünkü sağlıklı vücuda

⁴⁸ Taşköprüzade, Ahmed İbn Mustafa, *Mevzuatu'l-ulum*, İkdâm Matbaası, İlk Baskı, Dersaadet 1313, C. 1, s. 116, 117.

⁴⁹ Tasnif için bk. İbn Sina, *Kitabu's-şifa, Metafizik II*, ed. Muhittin Macit, Litera, İstanbul 2005, s. XV; bk. İbn Sina, “Metafizik (İlahiyat)”, *Risaleler*, çev. A. Açıkgenç & M. H. Kırbaşoğlu, Kitabiyat, Ankara 2004, s. 93, 94; bk. Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Divan, İstanbul 2012, s. 18; *Mevzuatu'l-ulum*, C. I, s. 324. bk. İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İz, İstanbul 2011, s. 467.

sahip olmadıkça genel olarak ‘ilm’e gayret göstermek mümkün olmayacaktır. O nedenle ilm-i tıp, sağlığı korumaya (hıfz-ı sıhhat) gücü yeten ilimdir. Tıp ilmi bağlamında adından söz ettiği bir diğer ilim, *İlm-i teşrih*’tir.⁵⁰ İlm-i Çelebi’de fizik (tabiî) bilimlerindenidir. Sünbülzade *Lütfiyye*’de, ilimlerle ilgili olarak acem kavramından söz etmez. Bu bakımdan Taşkoprüzade’den ayrılır. Aksine o Çelebi gibi ‘felsefe/hikmet’ kavramını kullanır ve ‘filozofların hikmeti’yle bizatihi meşgul olduğunu, ondan keyif aldığını, hatta ‘felsefi meslek’ yolunda gittiğini açıklamaktadır.

“Felekiyyat u tabiiyyatı

İnfial u kem u keyfiyyatı

Okuyup ben dahi keyf itmiş idüm

Felsefi meslekine gitmiş idüm”⁵¹

dizelerinde şairimiz, ‘felsefe’ ilimlerini ‘Felekiyyat’, ‘Tabiiyyat’ ve ‘Mantık (İnfial, kemiyyat, keyfiyyat)’ olarak belirtmektedir. Kavramlardan ilk ikisi çoğul, üçüncüsü kategorilerle ifade edilmiştir. O halde biz felsefi ilimlerin sınıfsal ayrıntısına girmeden şairin ilimlere bakışını örnekleyerek yazımızı tamamlayabiliriz. Burada hemen belirtmeliyiz ki Sünbülzade ilim konusunda ‘Gazalînin felsefe adı altında metafizik’i dışlayan tavrı’na da sahiptir. Bu husus Osmanlı düşüncesinin açmalarından birisidir. Yani felsefenin hem lehinde hem aleyhinde olmak. Şairimizin felsefeden uzak tavrı, maişet açısından yarar sağlamayan ilimlerden uzak durma tavrıdır. Çelebi bu tavrın felsefe-yönetici ilişkisinden kaynaklanan bir tavır olduğunu belirtmektedir.

İlm-i Mantık, Sünbülzade’nin ilk tanıttığı ilimdir. Mantık aslında en ince bir disiplindir. Özetle tanım ve kıyasıyla yararlı bir ilimdir, her ilmin esasıdır. O bu bakımdan her tür ilmin hâdimidir.

İlm-i Hendese, İbn Sina’nın ve Çelebi’nin bilimler sisteminde, Matematik bilimleri (riyaziyyat) arasında yer alan ilimdir. Sünbülzade’ye göre Hendese ilmi, koni, dörtgen, beşgen, gibi geometrik şekilleri, çizgi, kenar ve açıyı ele almaktadır. Bir bilgi alanı (marifet) olması bakımından Sünbülzade’nin bu ilme bir sözü yoktur.⁵² Fakat genel olarak insanı vesveseye düşüren bir ilimdir ve ona pek itibar edilmemelidir.

⁵⁰ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 47, 48.

⁵¹ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 48, 49.

⁵² Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 50.

İlm-i Nücum ve Heyet, İbn Sina’nın ve Çelebi’nin Matematik bilimlerinden bir diğeridir. Sünbülzade’nin okuduğu felsefe ilimlerinden birisidir. “Ben de evvel okumuşdum amma/İtibar eylemedüm nev-‘ummâ”⁵³ demektedir. Bu ilim yararlıdır, ancak senede bir takvim çıkaran ilimdir. Sünbülzade, ilm-i nücumla kıblenin bilinebileceğini, vakitlerin belirlenebileceğini, ama bütün bir duyulurlar (âfâk) ilminin elde edilemeyeceğini belirterek eş anlamlı olarak kullandığı ‘heyet (astronomi)’ kavramına geçer. Macesti ve Çağmini, sath-ı zemin kavramlarını verdikten sonra astronomi ile uğraşılmamasını tavsiye eder. Çünkü bu hal, uzaktan uzağa göğe çıkmak gibi bir şeydir (Göğe çıkmak gibidür dūr-â-dūr). Sünbülzade, bu ilimle ay ve güneş tutulmasını (husuf ve küsuf) tespit etmenin en kolay bir iş (edna amel) olduğunu, irtifa almanın, usturlab kullanmanın ve bu tür tespitlerin abartılacak büyük bir şey olmadığını belirtir.

İkinci sebebi bu bilimle uğraşanların (ehl-i nücum), zaman zaman şeytan gibi olmakla suçlanmış olmalarıdır. Sebebi gayb’dan haber vermeye çalışmalarıdır. Ayrıca onların sözlerinin çoğu doğru değildir. Binde biri bile doğru olsa pratikle (amel) de ilgisi yoktur. Sünbülzade oğluna bu ilme öğrenci olmamasını ister. Çünkü *bildiği birçok müneccim, başkalarına muhtaç olmuş, para için yıldız kement atmışlardır*. Yine onlardan sözgelimi, İlhanlı hükümdarı Hulagu’nun yıldızıyla ilgilenip cetvel hazırlayan müneccimler Hülagu’nun ölümünde yanılmışlardır. Ebu Said Gurgan’da, uzun yıllar rasathanesinde yıldız ilmiyle meşgul olmuş, katilinin yanında olduğunu kendisine zarar verinceye kadar anlayamamıştır. Bu ilmin bütün delilleri, kesin değil ‘zannî’dir.

İlm-i Musiki, İbn Sina’nın ve Çelebi’nin matematik ilimlerinden biridir. Sünbülzade musikinin felsefi bilimlere aidiyetini “Musiki fenni de hikmettendir/İlm-i ashab-ı tabiattendir” beytiyle ifade etmektedir. Musiki ruha huzur verir, insan gücünü artırır. Sünbülzade tanbura, saz, nây, Mevlevi düdüğü, keman, santur, def olmak üzere yedi enstrümana yer verir. Tef’i *Tuhfe* adlı eserinde yazdığını belirtir.

İlm-i Kimya, Çelebi’nin fizik ilimlerindedir. Sünbülzade Kimya ile ilgili olarak üç kişinin adına yer verir. Hz.Musa, Cabir ve Cildeki. Kimya Hz.Musa’nın mucizesidir. Cabir’in burhanları vardır. Ayrıca kimya teorileri vardır. Kimya ilmi yararlıdır, ama kimseyi zengin etmemiştir. Altın güneştir, gümüş aydır. Sünbülzade civanın hareketinden, saçlara sürüldüğünden, ona ihtiyaç duyulduğundan söz eder, ama kimyacıların geçim konusunda sıkıntıyla yaşadıklarını, neticede kalpazanlığa düştüklerini belirtir. Çünkü kimya, bir şeyin aslımı

⁵³ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 52.

değiştirmektedir. Oysa bir şeyin aslı değiştirilemez. O nedenle Kimya bu konuda başarılı değildir. Hukemaya göre bu olmayacak iştir. Vehm ve hayal güçleri de bunlara cevaz vermemektedir.

İlm-i Simya, Çelebi'nin fizik ilimlerindedir. Sünbülzade'ye göre Simya bir hayal ve vehim gücüne bağlı ilimdir. Onun aslı bir hokkabazlıktır. O, yetkin kimseye (ehl-i kemal) yakışmaz. Bazıları onu İbn Sina'ya nispet ederler. Sünbülzade onları bazı zavallılar (nekbet) olarak niteler. Çünkü böyle bir ilim İbn Sina'nın aklına uygun ve layık (seza) değildir. Çünkü İbn Sina hayale ve vehme hiç meyletmemiştir. Simyacılar, İbn Sina'ya bağlayarak dostlarını kandırmaktadırlar.

Bu ilimlerin dışında Sünbülzade Çelebi'de olduğu gibi, Reml, İlm-i Cifr, İlm-i Tabir, İlm-i Vefkten⁵⁴ söz etmekte; Fenn-i tabiri, yahut yorum ilmini İbn Sirin'in kurduğunu söylemektedir. Vefk ilminde İmam Ahmet Buni'nin (ö.622/1225) *Şemsü'l-maarifi'l-kübra*'ya atıfta bulunur ve onun zerrece bir yararının bilinmediğini belirtir. Sihir ilimleri içinde sihir, nüshakari, nirenciyyat, ilm-i tavis,⁵⁵ ilm-i kırtas, kırtasiye, tılsimat ve himya ile ilm-i ihfa gibi kavramlarına yer verir. Onların akıl değil delilik işleri olduğunu belirtir.⁵⁶ Yazar Sünbülzade ayrıca, İlm-i Ferasetten ve zanaat ilimlerinden söz eder. Bu ilimler yazarımızın üçüncü tür ilimleridir. Bunlar, Şiir ve İnşa, İlm-i Muamma, Hüsn ü Hatt u İmala, Edebiyyat ü Tarih ü Siyer sanatlarıdır.

Sonuç

Sünbülzade bir şair-düşünürdür. Şair-düşünürümüz iki tür hikmet düşüncesine sahiptir. Birincisi nebilerin hikmeti, ikincisi filozofların hikmeti. Sünbülzade, her ikisine vakıftır ama ömrünün sonunda yararı bakımından birincisine taraftar olduğunu açıklamaktadır. Bu bakımdan o, Kâtip Çelebi'nin 'keşf/sezgi' yöntemi temelinde ifade ettiği 'işrakî-suffî' düşünürler grubunda yer almaktadır. Çünkü o, yeni/taze 'anlam'ın peşindedir. Ulaştığı yeni anlamı şiir formunda ortaya koymaktadır. Şiirindeki anlamını, döneminin felsefe/hikmeti oluşturmakta, keşf/işraki yöntemiyle elde ettiği hikmetiyle nebilere varis olduğu izlenimini vermektedir. Diğer bir ifadeyle yöntemi açısından o iki kanatlıdır. Gönül aynasına safvet vermekte, aynaya akan anlamları şiirsel formda ve 'ilm-i ilahî' zemininde ortaya koymakta, kendisi bu durumu, 'şiiri bilime uygulamak' olarak ifade etmektedir.

⁵⁴ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 53, 54.

⁵⁵ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 60.

⁵⁶ Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, s. 55, 60, 61.

Şairimiz ilim ve hikmet anlayışında Fahrettin razi’nin başlattığı sentezci düşünce geleneğine sahiptir ve dört düşünce geleneğini selefleri olarak zikretmektedir. Bunlar felsefi/ilim düşünce (İbn Sina-Tusi-Kınalızade/hükema çizgisi), kalamî düşünce (Gazzalî-Razi-Cürcanî kalam çizgisi) tasavvufî düşünce (Gazzali-İbn Arabi çizgisi) ve şiir biçimli hikmet (Pendname/hikemiyat-Nabi çizgisi) geleneği olmak üzere dört çizgidir.

Şairimiz filozofların hikmeti olduğunu söylediği bilimlerle meşgul olur, onları eserinde tanıtır. Bu bilimler ‘mantık, felekiyyat, tabiiyyat’tan oluşmaktadır. Şair onları okur, hatta bir süre fikrî meslek edindir. Şiirini filozoflardan aldığı hikmete uygular. Bu yönüyle eser, şiir biçimli ilim/hikmet/tir. Şairimiz bilimleri (mantık, hendese, musiki, kimya, simya, heyet, ...vb.) konuları ve yararları bakımından tanıtır. Bu husus, Lütfiyye’nin benzerlerinden farklı ve temel bir özelliğini oluşturmaktadır. Filozofların hikmetine (felekiyyat, tabiiyyat) ilaveten şairimiz şiirini ikinci olarak ahlak ilmine uygular. Bu şekliyle şair oğluna nasihat etmektedir. Yani eser, bu yönüyle şiir biçimli ahlak yani Pendname’dir. Ahlakta/pendnamede selefleri, Attar-Kınalızade-Nabi’dir.

Özetle şairimizin bilime (felekiyyat, tabiiyyat, ahlak) bakışı, üçlü bir sentezi ifade etmektedir. Hatta senteze mutasavvıflar dâhil edilirse onun bakışında dörtlü bir sentezden söz etmek gerekmektedir. Ayrıca 18.yüzyıl düşünürü olarak o, pratik ve pragmatiktir. Oğluna pratik-pragmatik olmayan bilimlerle meşgul olmamasını öğütlemektedir, çünkü pratik-pragmatik olmayan bilimler insanı ‘başkalarına muhtaç olma’ olgusuyla yüz yüze getirmektedir. Bu sonuca şair tecrübelerinden ulaşır. Kendisi felsefeyle meşgul olmuş, felsefe ilimlerinden keyif almış, hatta felsefî öğreti peşinde gitmiş, ama hayatını genellikle kadılıkla kazanmıştır.

Kaynaklar

Aristoteles, *Metafizik*. (çev. Ahmet Arslan). Sosyal Yayınlar, İstanbul 1996.

Aristoteles, *Poetika*. (çev. Bircan Çınar). Ankara 2010.

Banarlı, N. S. (1971). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*. 1338.

Cengiz, M. (2012). *Platon ve Aristoteles ’te Şiir Düşüncesi*. İstanbul: Şiirden Yayınları.

Erkal, A. (2009). *Divan Şiiri Poetikası (17.Yüzyıl)*. Ankara: Birleşik Yayıncılık.

- İbn Sina, Metafizik (İlahiyat). *Risaleler*. (çev. A. Açıkgenç ve M. H. Kırbaşoğlu). Kitabiyat, Ankara 2004.
- İbn Sina, *Kitabu'ş-şifa, Metafizik II*. (ed. Muhittin Macit). Litera, İstanbul 2005.
- Kutluer, İ. (2011). *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Nabi, *Hayriyye*, Matbaa-i Ebuzziya, konstantiniyye 1307.
- Nabi, Yusuf, “*Matlab-ı hüsn-i kelam-ı mevzun*”, *Hayriyye*, (haz., İskender Pala). Kapı Yayınları, İstanbul 2009.
- Öner, N. (2012). *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*. İstanbul: Divan Kitap.
- Platon, *Devlet*. (çev. Hüseyin Demirhan). Sosyal Yayınlar, İstanbul 2002.
- Sünbülzade Vehbi, *Hâşiye alâ tehzîbi’l-mantık ve’l-keâm*. Vakıflar Genel Müd. Ankara Bölge Müd. Ktp, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, no. 67 Saf 283/3, 30a-78a yaprak.
- Sünbülzade Vehbi, *Lütfiyye*, Süreyya A. Beyzadeoğlu, MEB, İstanbul 2004.
- Sünbülzade Vehbi, *Tuhfe*, N. Külekçi ve T. Karabey, Erzurum 1990.
- Taşköprüzade Ahmed İbn Mustafa, *Mevzuatu’l-ulum*, İkdam Matbaası, İlk Baskı, Dersaadet 1313.
- Tatar, B. (2010). Doğumunun 770. Yıldönümünde Yunus Emre’de Şiirsel Düşünme Biçimi. *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu*. ed. H. Bayram Başer, İstanbul, s . 68-71.
- Yenikale, A. (2012). *Sünbülzade Vehbi Divanı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-yayın.
- Yorulmaz, H. (1996). *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.